

Загв. – Загвіздя
Клуб. – Клубівці
Кол. – Колодіївка
Майд. – Майдан
Марк. – Марківці
Мил. – Милування

Р.–Радча
Рос. – Росохач
Сіл. – Сілець
Слоб. – Слобідка
Ст. Кр. – Старі Кривотули
Ст. – Стебник

Хом. – Хом'яківка
Хр. – Хриплин
Черн. – Черніїв

Інші скорочення

вул. – вулиця
дор. – дорога
л. – ліс

місц. – місцевість
ОН – особова назва
підв. – підвищення

п. – поле
ур. – урочище
ч.с. – частина села

Lubov Bilinska. Die von Onymen gebildeten Mikrotoponyme des Tysmenytsja Bezirks.

*Im Artikel werden die von Onymen gebildeten Mikrotoponyme des Tysmenytsja Bezirks (Region Ivano-Frankivsk) behandelt, die Semantik der Etymone von meisten Mikrotoponymen wird festgestellt und die Wortbildung dieser Namen wird analysiert. Es wird die Produktivität der wichtigsten Wortstämme in der Bildung solcher Mikrotoponyme festgestellt. Die produktivsten Wortstämme in Bildung dieser Art von Namen in der Region sind **-iv, -yn, -ivka.***

Schlüsselwörter: Mikrotoponym, slavischer autochtoner Eigenname, Appellativ, Onym.

УДК 81.372.232

Наталія Вирста (Тернопіль)

ПРИЗВИЩА ПОКУТТЯ, МОТИВОВАНІ АПЕЛЯТИВНО-АНТРОПОНІМНИМИ ІМЕНУВАННЯМИ (СЕМАНТИЧНІ ДЕРИВАТИ)

У статті розглядаються прізвища Покуття, похідні від апелятивно-антропонічних іменувань; проаналізовано семантичні та словотвірні особ-

ливості цієї групи прізвищ Покуття та визначено найпродуктивніші групи лексики, які взяли участь у їх формуванні.

Ключові слова: *апелятив, загальна, okazionalna, діалектна лексика, індивідуальне прізвище, спадкове прізвище.*

На час становлення прізвищ (кін. XVIII - поч. XIX ст.) на Покутті використовувалась переважно двочленна антропонімна формула: власне ім'я людини та додаткове іменування, яке, по суті, виконувало функцію сучасного прізвища. У ролі додаткових іменувань могли виступати патроніми, матроніми, прізвища, апелятивні та відтопонімні означення особи. На період, коли ці назви ще не були прізвищами в сучасному розумінні цього терміна, їх можна умовно поділити на три основні групи: апелятивні, апелятивно-антропонімні і власне антропонімні [Худаш: 135].

Об'єктом нашого дослідження стали сучасні прізвища Покуття, утворені від апелятивно-антропонімних іменувань. Своїм завданням ми ставимо проаналізувати особливості названої групи прізвищ Покуття та визначити найпродуктивніші групи лексики, які взяли участь у їх формуванні.

Дослідник української історичної антропонімії М. Худаш *апелятивно-антропонімними іменуваннями* вважає назви, які вживалися для ідентифікації осіб за ознаками або властивостями, що справді відповідали реальній дійсності і, тим самим, мали ознаки апелятивів, але які водночас були не позбавлені певної експресії. В одних випадках це могли бути «індивідуальні» мовні новотвори свого часу, утворені спеціально для іменування людей, в інших – бралися прямо з апелятивної лексики [Худаш: 139].

До апелятивно-антропонімних іменувань М. Худаш відносить назви за характерними особливостями зовнішності людини, за характерними особливостями внутрішнього світу людини, за особливостями членів сім'ї чи родини, за особливостями житла чи домашньої худоби, за якимись особливими вчинками чи пригодами. Мотивуючи класифікаційну умовність і термінологічні визначення цієї групи іменувань, учений пише: «Не маючи тепер уже можливості встановити, який справді мотив послужив для номінації тією чи іншою з особових назв, у багатьох випадках не можемо сказати, чи справді вони відбивали дійсний стан речей, тобто давали характеристику їх носіям за наявною в їх апелятивній семантиці ознакою, чи, може, були й надалі як тради-

ційні автохтонні власні імена з певною забобонно-містичною метою і мали, таким чином, лише чисто антропонімійне номінаційне значення, а не апелятивне, характеризуюче» [Худаш: 142].

На час становлення прізвищ апелятивно-антропонімні назви в основному виконували функцію прізвиськ (переважно – індивідуальних, рідше - спадкових, сімейно-родових). Генетично такі назви є апелятивами української мови (іменниками або прикметниками).

Нами проаналізовано близько 1500 сучасних прізвищ Покуття, мотивованих апелятивно-антропонімними назвами. Матеріал для дослідження зібрано експедиційним шляхом упродовж 2005-2007 років у населених пунктах Покуття. Дві третини прізвищ цієї групи утворені семантичним способом (близько 1000). Саме така структурна модель прізвищ аналізується у цій статті.

Етимонами аналізованих прізвищ виступають лексеми таких семантичних груп:

1. Назви за характерними особливостями зовнішності людини, частин її тіла, а також одягу або взуття. Такі іменування виникали, якщо якась зовнішня ознака людини різко впадала у вічі, вирізняла людину з-поміж інших, часто позначала якусь ваду чи каліцтво.

Лише невелика кількість лексем, які ми відносимо до цієї групи, є загальноновживаними в українській мові словами, що мають особове значення: *Безбородько*, *Безклубий* (безклубий «той, хто має пошкоджені стегна» [Гр. I: 151]), *Безпалько*, *Безтільний*, *Біловус*, *Білозір* (білозір «красень» [Гр. I:67]), *Білоокий*, *Білявий*, *Бородач*, *Глухенький*, *Глухий*, *Голінастий* (голінастий «довгоногий» [Гр. I: 300]), *Головань*, *Головатий*, *Головач*, *Головко* (головко «головань» [ЕС I: 551]), *Горбань*, *Горбач*, *Горбатий*, *Довгоший*, *Жовтоголовий*, *Каліка*, *Калічка* / *Калічко*, *Кучерявий*, *Коструба* (коструба «нечепура, неохайний» [СУМ IV:308]), *Кремезний*, *Лисий*, *Німий*, *Рудий*, *Сліпий*, *Чепурний*, *Усатий*, *Череватий*, *Чорноокий*, *Чубатий*, *Шугай* (шугай «парубок, молодий чоловік» [Гр. IV:517]), *Шульга*. Аналіз базових назв цієї групи іменувань показав, що лексика на означення негативних прикмет особи переважає над позитивною або нейтральною.

Значно більше у цій групі слів діалектних або локальних: *Бадіда* (пор. бойк. бадіда «старий дід» [Чуч.:43]), *Варгатий* (діал. варгатий «губастий»), *Говгера* (карп. говгера «велетень, силач» [Чоп.:54]), *Кордупель* (пор. курдупель «карлю» [Гр. II:329]), *Кривцун* (кривцун

«кульгава людина» [Ж-Н: 379]), *Кудрявий*, *Курдик* (курдик «людина невелика на зріст, товста» [ЕС III: 152]), *Лабатий*, *Майкут* (діал. майкут «лівша»), *Моцний*, *Окрепкий*, *Придкий* (пор. прудкий «швидкий»), *Шмайда* (пор. пол. szmajda «шульга») та ін.

Особливістю лексики на означення зовнішніх прикмет людини є наявність у її складі великої кількості композитів, утворених на базі лексем типових для території Покуття, але не зафіксованих у словниках загальноновживаної української мови, тому їх можна віднести до діалектних або okazіональних. В основі цих композитів лежить переважно атрибутивна синтагма: основа прикметника та основа іменника в постпозиції, що поєднані між собою найчастіше за допомогою сполучного голосного –о: *Білоскірка*, *Білохвіст*, *Кривошея*, *Кривощека*, *Крутофіст*, *Сухолитка*, *Чорнокожа* та ін. Досить частими на Покутті є утворення з компонентом «глова» (пор. пол. głowa «голова») або «голова»: *Білоглова*, *Великголова*, *Великоглова*, *Кривоглава*, *Малоголова*, *Рудоголова*.

Показовим для покутської антропонімії є часте використання коротких форм прикметників для характеристики людини за зовнішніми ознаками. У словниках української мови вони найчастіше фіксуються тільки у повній формі. Паралельне використання повних та коротких форм прикметників у назвах цього типу ми зафіксували лише в двох випадках: *Глават* і *Главатий*; *Глух* і *Глухий*. Майже усі короткі прикметники, вжиті в антропонімах, мають композитну або префіксальну структуру: *Безрук*, *Безус*, *Безух*, *Білобров*, *Біловус*, *Білоус*, *Білогуб*, *Краснощок*, *Кривобок*, *Кривое'яз*, *Кривонос*, *Криворук*, *Курнос*, *Некрас*, *Одноус*, *Сухонос*, *Тонковид*, *Тригуб* (пор. тригубий «із заячою губою» [Гр. IV: 282]), *Чорномаз*, *Чорноус* та ін. Короткі прикметники, які не фіксуються у словниках у повній формі, є мабуть, okazіональними або діалектними утвореннями: *Кривоглаз*, *Капінос* (капінос можливо, «горбоносий» [Єфименко: 66]), *Плисконос*, *Сировус*.

До назв, що характеризують людину за її зовнішніми ознаками, відносимо численні омонімічні з прикметниками іменування, що вказують на загальні фізичні ознаки, тобто характеризують не тільки особу, але й (і то частіше) предмет або тварину. Більшість таких прикметників є загальноновживаними лексемами української мови: *Біленький*, *Гладкий*, *Годований*, *Дерев'яний*, *Дрібний*, *Жилавий*, *Здохлий*, *Карий*, *Красний*, *Круглий*, *Кудлатий*, *Куций*, *Легкий*, *Мальований*, *Пухкий*, *Ря-*

бенький, Рябий, Сірий, Страшний, Тоєстий, Тремтячий, Худий, Чорненький, Широкий, Щербатий, Ясненький та ін.

Ще частина іменувань названої групи омонімічна з прикметниками, які не є назвами людей і на апелютивному рівні характеризують предмет або істоту за якісними або відносними ознаками. Однак у минулому, вони, можливо, своєю семантикою характеризували людину за якимись особливими мотивами. Черпалися такі прикметники більше з діалектної, ніж із загальноновживаної лексики: *Верстяний* (пор. верста = верства «давня назва східнослов'янської міри далеких відстаней, що становила 1,06 км і вживалася до запровадження метричної системи» [ВТС: 83]), *Відлиеваний* (пор. відливати переляк «знахарськими засобами лікувати перелякану людину» [ВТС: 132]), *Грибовий* (пор. грибний), *Гудзоватий* (пор. гудзуватий «нерівний, з гулями, вузлами» [ВТС: 205]), *Дуплавий, Жерновий* (пор. жорновий), *Клочаний* (пор. клоччяний «зроблений з клоччя»), *Крислатий* (пор. крилатий «гіллястий» [ВТС: 465]), *Огневий* (пор. вогневий), *Перистий* (пор. перістий «з плямами іншого кольору (про масть тварин)» [ВТС: 753]), *Рапавий* (рапавий «шорсткий, шершавий» [ВТС: 1016]), *Ружастий* (пор. ружа «троянда»), *Чалий* (чалий «сіро-коричневий» [Гр. IV: 443]), *Солоничний* (пор. солониця «місцезнаходження, поклади солі» [ВТС: 1160]) та ін.

Приблизно дві третини прізвищ, в основі яких лежать назви на означення зовнішніх прикмет людини, є омонімічними з лексемами, які не фіксуються у словниках, проте, зважаючи на словотвірну структуру цих слів, їх можна вважати апелютивами з відповідним лексичним значенням. У таких прізвищах відбита переважно діалектна або оказіональна лексика. В межах цієї групи прізвищ виділяємо такі моделі:

а) Іменники на -к-о. Суфікс -к-о є демінутивно-експресивним за походженням, який часто поєднується з іншими суфіксальними морфемами. Будучи дуже продуктивним у творенні особових назв, цей суфікс, можна гадати, уже в давньоруську добу втратив своє первинне демінутивне значення і перетворився на нейтральний структурний формант особових назв [Гумецька: 13]. В апелютивній лексиці суфікс -к-о творить демінутиви від іменників середнього і рідше чоловічого роду, а також назви на означення носія предметної та процесуальної ознаки [Синявський: 125-126]. У сучасній українській мові моделі на -к-о належать до непродуктивних словотвірних типів [Словотвір: 63, 80]. Су-

фікс *-к-о* особливо активний як антропонімний формант. У межах аналізованої групи апелятивно-антропонімних назв цей суфікс найчастіше виконує субстантивуючу функцію (*Величко, Дебелко, Кривенько*) або зрідка вживається паралельно на місці первісного *-к-а* (*Рябошапка / Рябошапко*). Він може утворювати також паралельні форми на *-к-а*, похідні від простих прикметників (*Беловка / Беловко* (пор. білявка, білявко), *Довгинка / Довгинко* (пор. довгенький), *Зеленко / Зеленка* (пор. зелений) та складних прикметників (*Білоголовка / Білоголовко, Білогубка / Білогубко, Криворучка / Криворучко*). Флексія *-о* розвинулася тут на місці первісного *-а*, щоб відрізнити прізвище від загальної назви. Незначна група антропонімів засвідчує використання паралельних форм на *-ько*: *Безносько / Безноско, Гнедко / Гнедько, Остробородько / Остробородко*.

Більшість аналізованих іменувань утворилася від загальноновживаних прикметників, наприклад, *Бурко* (пор. бурий), *Кривко* (пор. кривий), *Рудько* (пор. рудий), *Сліпко* (пор. сліпий) та ін. Ще частина іменувань на *-к-о* походить від прикметників, які є діалектними або оказіональними лексемами, часто префіксальної структури: *Безніско, Безручко, Безушко, Дибелко, Дябелко* (пор. дебелий «міцний, дужий» [ВТС: 210]), *Гладонько, Малейко, Махонько* (пор. махонький «маленький»), *Рижко, Шарко* (пор. шарий «сірий» [ВТС: 1389]). У назвах цього типу також зафіксована значна кількість композитних утворень: *Голобородько, Маловічко, Остроушко, Чорнобриєво* та ін. Назви аналізованої групи найчастіше характеризують людину за певними фізичними та фізіологічними вадами, в них відбита негативна, рідше нейтральна характеристика: *Дебелко, Клаповушко, Перетятко* (пор. перетятий), *Сухоручко*.

б) Іменники на *-аль*. У апелятивній лексиці української мови суфікс *-аль* належить до непродуктивних. Серед відіменних дериватів цей тип представлений однією – двома назвами [Словотвір: 86]. У групі апелятивно-антропонімних назв, які характеризують людину за її зовнішністю, цей тип представлений 4 прикладами. Усі назви на *-аль* походять від загальноновживаних іменників, і їх можна вважати апелятивами української мови з відповідним лексичним значенням: *Вусаль, Горбаль, Зубаль, Носаль* (пор. довгаль, носаль [Синявський: 116]).

в) Іменники на *-ач*. Утворення із цим суфіксом в українській мові є найчастіше віддієслівними дериватами і називають суб'єкт або вико-

навця дії, особу як носія певної процесуальної ознаки, предмет, за допомогою якого виконується дія. Цей словотвірний тип є досить продуктивним і актуальним для сучасної апелятивної лексики [Словотвір: 38-39]. Відіменникові та відприкметникові деривати на *-ач* належать до непродуктивного словотвірного типу. Вони називають осіб за характерною зовнішньою ознакою, з підкресленням великого розміру того, що називає мотивуюче слово [Словотвір: 80, 112]. У межах аналізованої групи антропонімів Покуття цей тип є малопродуктивним. Відіменні деривати на *-ач* вважаємо апелятивами з відповідним лексичним значенням. Вони є похідними від загальноновживаних лексем (*Вухач, Лабач, Мордач, Губач* (пор. бородач, головач) та діалектних або запозичених *Гембач* (пор. пол. *gemba* «губа»), *Пігач* (пор. діал. п'єги «ластовиння»).

в) Іменники на *-ій*: Відіменні та відприкметникові деривати на *-ій* позначають переважно назви на означення (іронічно-зневажливо) людей за їх нахилом та характерними ознаками. Антропоніми аналізованої групи назв представлені такими прикладами: *Бородій, Глухий, Лабій, Смуглій, Фостій, Чолій* (пор. малій [Білоусенко: 151], губрій «те саме, що губань» [ВТС: 201]). Продуктивність цього словотвірного типу відіменникових дериватів в апелятивній лексиці сучасної української мови обмежена [Словотвір: 80], проте особові назви такого типу досить поширені у сучасній антропонімії Покуття і в минулому були, мабуть, активно вживаними.

Слід зауважити, що немає однозначної мотивації значної кількості прізвищ розглянутих вище моделей. Названі вище антропонімні форманти можуть, зокрема, виступати і як прізвищетворчі. Прізвища з такими формантами зараховуємо до неоднозначних.

Багатство суфіксальної системи української мови допускає вираження однієї ознаки різними лексемами, найчастіше – це прикметники та відприкметникові деривати на *-ун, -ко, -ан, -аль, -ач, -ій* із загальним значенням «носій ознаки». У сучасній апелятивній лексиці української мови ці моделі належать до непродуктивних [Словотвір: 112-113], проте в антропонімії Покуття вони належать до поширених. Напр.: *Гладун, Гладкий, Гладко, Гладонько, Годований, Грубий, Дебелий; Довгий, Довган, Довгаль, Довгань, Долгий; Головань, Головастий, Головатий, Головач, Головка* та ін.

Часто лексеми, які послужили базою творення прізвищ цієї групи, неоднозначні. І якщо одне із значень є особовою назвою, то це дає нам підстави зараховувати прізвища, мотивовані такою лексемою, до цієї групи: *Балабан* (балабан 1. «вайлувата людина», 2. «різновид сокола» [ЕС I: 121-122]), *Бамбух* (бамбух 1. «незграбна, груба людина» [ЕС I: 131], 2. «шлунок корови» [Гр. I: 26]), *Білан* (білан 1. «блондин», 2. «назва білого вола, пса» [Гр. I: 64]), *Гладун* (гладун 1. «товстий парубок» [Гр. I: 287], 2. діал. «глек, глечик» [ВТС: 184]), *Кудла* (кудла 1. «кудлата голова», 2. «людина з розкуйовдженим волоссям» [СУМ IV:385]), *Хоха* (хоха 1. «міфічна істота, якою лякають дітей», 2. «дивно одягнена або пов'язана жінка» [Гр. IV: 411]).

2. Назви за характерними особливостями внутрішнього світу людини, зокрема за її вдачею, характером, за окремими нахилами або звичками в поведінці; за звичками й дефектами в мові; за інтелектуальними особливостями, за відношенням до денотата інших людей. Більшість назв цієї групи співвідносні з особовими апелюваннями, які походять із загальноновживаної лексики і фіксуються у словниках української мови. Назви цієї групи є переважно однозначними: *Бабій* (бабій «ловелас, любитель жіночої статі» [ЕС I: 102]), *Баглай* (баглай «незграба, ледар, дармоїд» [ЕС I: 152]), *Байда* (байда «ледар, гуляка» [Гр. I: 20]), *Байтало* (байтало «той, хто вештається без діла» [Гр. I: 22]), *Балагура* (балагур «веселун, жартівник, волоцюга» [ЕС I: 123]), *Бевзь* (бевзь «дурень» [Гр. I: 36]), *Бельбас* (бельбас «вайло, ледар» [ЕС I: 165]), *Бідолах*, *Бурма* (бурма «буркотун» [ЕС I: 303]), *Веселий*, *Галайко* (галайко «крикун, верещака» [Гр. I: 267]), *Гаркавець* (гаркавець «той, хто гаркавить»), *Гаркавий*, *Гаркала*, *Гаркало* (пор. гаркавити), *Горлач*, *Гунявий* (гунявий = гугнявий), *Забіяка*, *Зайка*, *Зайко*, *Коханий*, *Любий*, *Любас* (любас «коханець» [ВТС: 498]), *Любонький*, *Миленький*, *Крикун*, *Лизун*, *Лінивий*, *Мовчан* (мовчан «мовчазна людина» [Гр. II: 437]), *Моргун*, *Невдаха*, *Недбайло*, *Німий*, *Письменний*, *Плаксі́й*, *Поважний*, *Покидько*, *Поцілуйко*, *Проворний*, *Працьовитий*, *Розумний*, *Свистун*, *Строгий*, *Струц*, *Струць* (струць «бевзь, йолоп» [ВТС: 1208]), *Талалай* (талалай «базікало» [Гр. IV: 244]), *Тупичка* / *Тупичко*, *Хабаль* (хабаль «коханець, перелюбник, волоцюга» [Гр. IV: 382]), *Халус* (халус «ласун» [Гр. IV: 384]), *Хмурий*, *Храпко* (храпко «людина, яка хропе» [Гр. IV: 412]), *Цимбал* (цимбал «дурник» [Гр. IV: 429]), *Чемний*, *Щас-*

ливий, Щедрий. Назви цієї групи можна умовно розділити в однакових частках на позитивно і негативно характеризуючі.

Як і у попередній групі назв (назви за характерними особливостями зовнішності людини), внутрішній світ людини часто характеризувався за допомогою лексем композитної або префіксальної структури, які черпалися переважно з діалектної або оказіональної лексики: *Добролежса, Добролюб, Добростан, Земледух, Лиховид, Лиховід, Лихогляд, Малоїд, Мискогляд, Острогляд, Самотуга, Семирозум, Скородум, Скоропад* (пор. скоропадний «швидкий, прудкий»), *Скоротяг, Тихоліз, Тихоступ, Шоекоплас*.

Загальновживані композити зафіксовані у прізвищах: *Варивода* (варивода «вередлива людина, яка змучує інших своїми причіпками» [Гр. I: 126]), *Вертипорох* (вертипорох «жевжик, легковажна людина» [Гр. I: 139]), *Вертихвіст, Верхогляд, Лиходій, Паливода* (паливода «шибеник, урвиголова» [Гр. III: 89]), *Скороход*.

Частина назв, які ми віднесли до тих, що дають характеристику внутрішніх особливостей людини, можуть характеризувати також зовнішні прикмети тварин, предметів, абстракцій. Дериваційною базою більшості з них є відносні загальновживані прикметники: *Буйний, Гарячий, Голосний, Дикий, Золотий, Пісний, Скорий, Слизький, Солодкий, Солоденький*.

Порівняно невелика кількість назв аналізованої групи є діалектними лексемами, *Байбула* (пор. бамбула «незграбна людина» [Гр. I: 26]), *Галай* (пор. галайкати «голосно розмовляти, базікати»), *Легойда* (пор. легейда «лежень, ледащо, ледацюга» [Гр. II: 351]), *Любезний, Мантелена* (пор. мантиляти «махати»), *Реус* (пор. реус = рева «плакса» [Гр. IV: 9]) та ін.

У цій групі прізвищ, порівняно з попередньою, значно менше лексем, які хоч і не фіксуються у словниках української мови, але за своєю словотвірною структурою відповідають нормам української мови і мають відповідне лексичне особове значення. Це віддієслівні моделі на:

а) *-аль* (про апелятиви на *-аль* йшлося вище). Віддієслівні деривати на *-аль* (основне значення «особа як виконавець або носій певної процесуальної ознаки») належать до непродуктивного словотвірного типу в апелятивній лексиці української мови [Словотвір: 63]. Непро-

дуктивною є ця модель також і в антропонімії Покуття і репрезентована тільки двома прикладами (*Моргаль, Киваль*);

б) -ач (про апелятиви на -ач йшлося вище). Віддієслівні похідні на -ач в основах апелятивно-антропонімних назв Покуття є малопродуктивними: *Лелекач* (пор. лелекати «кричати» [Гр. II: 353]), *Форгач* (пор. форкати «видавати глухий уривчастий звук, випускаючи з шумом повітря з ніздрів, рота (перев. про коней); форкати» [ВТС: 1328]), *Човгач* (пор. човгати «іти, ходити повільно, ледве піднімаючи ноги; плестися» [ВТС: 1380]), *Шкробач* (пор. шкробати «скребти» [ВТС: 1399]);

в) -ень. Віддієслівні деривати на -ень з особовим значенням належать до непродуктивного словотвірного типу у сучасній українській мові [Словотвір: 63]. Непродуктивною є ця модель і в антропонімії Покуття (один приклад: *Вихоплень*;

г) -ун. Цей тип віддієслівних дериватів також малопродуктивний у апелятивній лексиці. Деривати цього типу мають такі особові значення: «особа – виконавець дії та носій процесуальної ознаки» [Словотвір: 63]. Назви цієї моделі мотивують декілька прізвищ Покуття: *Галасун, Чмихун* (пор. чмихати «сміятися, усміхатися, видаючи глухі звуки носом, губами» [ВТС]), *Шморгун* (пор. шморгати 1. «з шумом утягувати носом повітря», 2. «провалюватись кудись ногами; шурхати» [ВТС: 1402]) та інші;

г) -ук, -як – непродуктивний словотвірний тип з основним значенням «особа як виконавець дії або носій процесуальної ознаки» [Словотвір: 63]. Ці іменування створювалися, мабуть, за зразком відіменникових та відприкметникових апелятивів. Вони представлені у таких прізвищах Покуття: *Неголюк, Недоходюк, Неп'юк, Непеляк, Непиляк, Неспляк, Несп'як, Ревляк, Шкроб'як*.

Багато прізвищ Покуття, віднесених до аналізованої групи, мотивовані лексемами, які є оказіональними словами, що походять від розмовних, емоційно забарвлених дієслів. Можливо, такі іменування створювалися, щоб назвати певну особу, тобто виникали одразу як антропоніми [Бучко: 14]. Сюди відносимо віддієслівні утворення на: -айло, -ало, -ло, -ило. Варто зазначити, що особові утворення такого типу становлять найбільшу групу серед усіх віддієслівних лексем з особовим значенням: *Бігайло, Брикайло, Врюкало* (можливо, це перевертання з грюкало), *Гримайло, Дуркало* (пор. дуркати «стукати, гри-

матю»), *Забарило* (пор. забаритися «спізнитися»), *Кликайло*, *Ковтало*, *Колотило*, *Косило*, *Колотайло*, *Мругало* (пор. мругати), *Нечитайло*, *Покотило*, *Пукало* (пор. пукати 1. «лопатися, тріскатися», 2. «стукати», 3. «пляскати» [ВТС: 1004]), *Потягайло*, *Пошивайло*, *Ригайло*, *Сакайло* (пор. сакати «кричати на когось» [Чуч.: 500]), *Скробало*, *Спочивайло*, *Спочивало*, *Сушайло*, *Сюсяйло*, *Тукало*, *Читжайло*, *Штиркало* (пор. штиркати «штрикати» [ВТС: 1407]), *Шукайло*, *Шумило*, *Шуртало* (пор. діал. шургати «човгати ногами»), *Шурубайло та ін.* Продуктивність цього словотвірного типу в апелитивній лексиці сучасної української мови обмежена [Словотвір: 67], однак, у минулому такі назви, можливо, були поширеними, якщо значна кількість їх стала антропонімами. Аналогічну словотвірну структуру мають назви, які характеризують людину за її мовленнєвими звичками, часто нетиповими для покутського регіону: *Бабало* (пор. бабати «постійно повторювати вираз «ба»»), *Гугало*, *Гундертайло* (пор. нім. *hundert* «сто», можл., «той, хто повторював це слово»), *Кокотайло*, *Йонкало*, *Найкало* (пор. найкати «говорити «най»»), *Сімкайло*, *Сьомкайло*, *Шокало* (пор. шокати «повторювати слово «шо»»), *Штокало* (пор. штокати «повторювати слово «што»»).

Оказіональними словами можна вважати віддієслівні деривати на -ко, -а, -да, -нда, -ка, -уга / -юга, які стали етимонами прізвищ: *Жмурко* (жмурко «людина, яка жмуриться», Гр. I: 488), *Колотько*, *Лінько*, *Напханько* (пор. напхати), *Недайко*, *Нюнько* (пор. нюнити «плакати, скиглити» [ВТС 628]), *Переходько*, *Порайко* (пор. поратися), *Сюсько* (пор. сюсяти «мочитися» [Гр. IV: 239]), *Телепко* (пор. телепкати «говорити нісенітницю» [Гр. IV: 252]), *Цьомко* (пор. цьомати «те саме, що цмокати, цілувати» [ВТС: 1368]), *Дрибулянда* (пор. дрибуляти «дрібно перебирати ногами»), *Дрита* (пор. дригати «перебирати ногами» [Гр. I: 442]), *Дринда* (пор. дриндати «бігти рясю» [Гр. I 442]), *Дудла* (пор. дудлити «пити що-небудь з жадібністю та у великій кількості» [ВТС: 251]), *Дремлюга*, *Жувака* (пор. жувати), *Пашкуда* (пор. паскуда «пако-сню» [Гр. III: 99]), *Смалюга* (пор. смалити «палити тютюн, цигарку, люльку з особливим задоволенням, часто, довго» [ВТС: 1152]). Названі вище словотвірні моделі є малопродуктивними в українській мові і мають основне словотвірне значення «особа з певною процесуальною ознакою, що характеризує (переважно негативно) її поведінку» [Словотвір: 63-64]. В антропонімії Покуття збереглося не мало таких назв.

На якісь особливості внутрішнього світу людини або ж певні звички вказували первісно віддієслівні деривати у формі імператива, які, пройшовши етап індивідуальних прізвиськ, закріпились згодом як прізвища: *Вейкай* (пор. вейкати «кричати, ревіти» [Гр. I: 130]), *Гасай*, *Го-рлай*, *Рубай*, *Заграй*, *Походжай*, *Некеруй*, *Нижируй* (пор. не керуй!).

Якщо лексеми мають декілька значень, одне з яких особове, то ми розглядаємо такі іменування як апелятивно-антропонімні: *Бабак* (бабак 1. «байбак»; 2. «ледар» [Гр. I: 13]), *Баланда* (баланда 1. «повільна, неспритна людина, базікало», 2. «дуже рідка, пісна юшка» [Гр. I: 24]), *Бурмило* (бурмило «жартівливе прізвисько ведмедя», 2. «тюхтій, вайло» [ВТС: 68]), *Вишкварок* (вишкварок 1. «добре просмажені шматочки сала»; 2. «про надто гарячу в поведінці людину; про слабосилу, мізерну людину» [ВТС: 121]) *Галабурда* (галабурда 1. «дебош, буйство», 2. «буян, дебошир» [Гр. I: 267]), *Канюка* (канюка 1. «схижий птах родини яструбових» [ВТС: 414], 2. «набридливий прохач, жебрак» [Гр. II: 215]), *Тетеря* (тетеря 1. «нерозумна або вайлувата, неповоротка людина, 2. «птах» [СУМ X: 102]).

На відміну від попередньої групи (назви, що характеризують зовнішність людини), у цій групі зовсім немає прізвищ, омонімічних з короткими прикметниками.

3. Назви за особливостями членів сім'ї, житла, домашньої худоби.

М. Худаш, який виділяє такі назви як апелятивно-антропонімні, наголошує, що назви цієї групи залишаються ще не дослідженими і загадковими. [Худаш: 144]. За морфологічною структурою лексеми цієї групи є композитами або префіксальними утвореннями. У переважній більшості вони не фіксуються у словниках, тобто не належать до загальноновживаних, а є оказіональними або діалектними: *Безверх*, *Бездах*, *Безугла*, *Безхліб'як*, *Білокінь*, *Великожон*, *Гонайда*, *Крайдуба*, *Красножоний*, *Красножон*, *Лісогор*, *Маломуж*, *Новожен*, *Новосад*, *Новосадний*, *Новохатній*, *Семикона*, *Сіробаба*, *Скоробагатий*, *Стародуб*, *Твердохліб*, *Триконь*, *Чернокол*, *Чорнокоза*. Виходячи із семантики компонентів цих слів, ми зараховуємо їх до досліджуваної групи іменувань.

4. Назви за характерним (часто негативним або смішним) вчинком із зневажливо-жартівливим відтінком у значенні. М. Худаш вважає, що такі назви виникали і функціонували насамперед як прізвиська козаків. Основу їх появи треба шукати в якомусь характерному,

пам'ятному вчинкові людини чи такій же події в її житті або знову ж у якійсь рисі характеру, поведінки чи зовнішнього вигляду. В основі номінації номінації чи не завжди був закладений жарт або гумор чи то й містилася критична насмішка. Саме тому прізвиська цього типу – експресивні, емоційно-оціночні, хоча тепер цю експресивність в них вже важко або й неможливо віднайти [Худаш: 125]. У словотвірній структурі цієї групи назв Покуття переважають дієслівні та іменникові основи. Усі назви, які ми відносимо до цієї групи іменувань, є композитної структури. В їх основі лежить предикативна конструкція з дієсловом в імперативі в препозиції або рідше в постпозиції до іменника в називному відмінку. Серед них особливо поширені утворення з часткою *не-*. Назви цієї групи не зафіксовані у словниках, є, мабуть, оказіональними лексемами: *Давибіда, Давимука, Дармограй, Дарморіз, Дуридієка, Загубипалець, Лайбіда, Латихрущ, Мелимука, Мендринара, Молибога, Неїжборщ, Непийвода, Переймибіда, Тереус, Тироус* (тереус можл., «той, хто тре ус»), *Тягнирядно, Хвалибога, Шумивода*.

Чимало апелютивно-антропонічних базових назв є складовими слов'янських власних автохтонних складних імен. Тому похідні від них прізвища можна трактувати не тільки як апелютивно-антропонічні, але й як власне антропонічні утворення. Найпродуктивнішими є основи *мал-, біл-, лют-, чорн-, добр-, світл-*. Наприклад, *Білащук, Світлик, Лютик, Лютко, Добрик, Чернявець*. Чимало таких іменувань фіксуються в ономастиконах М. Морошкіна, М. М. Тупікова, С. Б. Веселовського. Саме ці фактори свідчать, що значна кількість апелютивно-антропонічних особових назв до становлення прізвищ функціонувала як автохтонні імена-прізвиська [Бучко: 14].

Отже, антропонімія Покуття репрезентована усіма відомими різновидами антропонічно-апелютивних назв, які послужили основою для 1500 сучасних прізвищ Покуття. Предметом розгляду у статті послужили тільки семантичні деривати, які становлять 66% від загальної кількості прізвищ, мотивованих апелютивно-антропонічними назвами. Прізвища досліджуваної структурної моделі ми розділили на чотири групи за семантикою їх мотивуючих основ. Найпродуктивнішими у творенні прізвищ аналізованої групи є базові основи - назви людей за внутрішніми позитивними та негативними характеристиками (55%), за зовнішніми ознаками (35%). Прізвища, мотивовані назвами третьої і четвертої групи складають відповідно 6% і 4% від загальної кількості

семантичних дериватів. Межі вищеназваних семантичних груп не завжди є чіткими, можливе семантичне розгалуження однієї і тієї ж лексеми.

Лексичною базою аналізованої групи прізвищ виступають переважно апелятиви, які не фіксуються у словниках загальноживаної української мови і є діалектними або okazіональними лексемами (66% від загальної кількості прізвищ семантичного способу творення). Слововірна будова апелятивно-антропонічних назв є різною. Дериваційну базу становлять основи прикметникового, дієслівного та іменникового походження. Найбільше виявлено дериватів, похідних від якісних прикметників. Антропонімія Покуття вирізняється великою кількістю нечленних прикметників та композитних конструкцій у всіх групах апелятивно-антропонічних назв.

ЛІТЕРАТУРА

- Бевзенко: Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. Нариси зі словозміни та словотвору. – Ужгород, 1960. – 416 с.
- Білоус: Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника / назви осіб чоловічого роду. – К., 1993. – 214 с.
- Бучко: Бучко Г.Є. Роль апелятивно-антропонічних особових назв у творенні прізвищ Бойківщини // Студії з ономастики та етимології, 2004 / Відп.ред. О.П.Карпенко. – К., 2004. – С. 11-15.
- Гумецька: Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. – Київ, 1958. – 298 с.
- Демчук: Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові імена в побуті українців XIV-XVII ст.-К., 1988. – 170 с.
- Єфименко: Єфименко І.В. Антропонімія Карпат і суміжних територій // Студії з ономастики та етимології, 2004 / Відп. ред. О.П.Карпенко. – К., 2004. – С.64-72
- Керста: Керста Р.Й. Антропоніми – основа вивчення лексики, що характеризує особисті властивості людини // З історії української лексикології. К., 1980, С. 200-212.
- Синявський: Синявський О. Норми української літературної мови. Українське видавництво. – Львів, 1941. – 363 с.
- Словотвір: Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наукова думка, 1979. – 408с.
- Худаш: Худаш М.Л. До питання класифікації прізвищевих назв XIV-XVIII ст. // З історії української лексикології. – К., 1980. – С. 96-160.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДОВІДКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови. Вид. «Перун», 2005.
- Гр. – Словарь української мови. За редакцією Б.Грінченка.–К.,1907-1909. – Т.1-4.
- ЕС – Етимологічний словник української мови. – К., 1982-1989. – Т.1-3.
- Ж-Н – Желеховський Є., Несільський С. Малорусько-німецький словар. – Львів, 1886. – Т.1-2
- СУМ – Словник української мови. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 1-11.
- Чуч. – Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. – Львів: Світ, 2005. – 704+ XLVIII с.
- Чоп. – Чопей Л. Русько-мадярський словар. – Будапешт, 1883. – 446 с.

Natalia Wyrsta. Die Familiennamen von Pokuttja, die von den appellativ-anthroponymischen Benennungen motiviert sind (semantische Bildungen).

Im Artikel werden die Familiennamen von Pokuttja analysiert, die von den appellativ-anthroponymischen Benennungen motiviert sind. Es werden die produktivsten Gruppen der Lexik bestimmt, die an der Bildung der zu analysierenden Familiennamen teilgenommen haben.

Schlüsselwörter: Appellativ, allgemeine, okkasionelle, dialektale Lexik, vererbter, individueller Spitzname.

УДК 81.373.22

Інна Волянюк (Тернопіль)

ПОСЕСИВНІ ОЙКОНІМИ ПІВНІЧНОЇ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ (УТВОРЕННЯ З СУФІКСОМ -К-А, - ІВК-А, ОЙКОНІМИ У ФОРМІ РОДОВОГО ВІДМІНКА)

Об'єктом розвідки ми обрали посесивні ойконіми Північної Тернопільщини (утворення з суфіксами -к-а, -івк-а та ойконіми у формі родового відмінка). У